

AZ ORVOS-HUMANISTA

ZSUPÁN EDINA

Galeotto Marzio:

De doctrina promiscua

Critical Edition with Introduction and Notes by

Enikő Békés

Società Internazionale per lo Studio del Medioevo

Latino – Edizioni del Galluzzo, 2024. 321 oldal,

€ 44,80

(Micrologus Library 119)

A régmúlt szerzői közül némelyek alkotásaik révén, mások viszont személyiségük egészével válnak jelenvalóvá az utókor értő olvasói előtt. A Narni-beli Galeotto Marzio minden bizonynyal az utóbbiak közé tartozik. Sokszínű, erőteljes egyénisége szinte a *Párhuzamos életrajzok* lapjaira kívánczik, persze eltekintve attól, hogy ő nem volt sem hadvezér, sem uralkodó. Ha napjainkban valaki a plutarchosi műhöz hasonló vállalkozásba fogna az itáliai reneszánsz humanistái terén, Galeotto Marzio méltán válhatna annak egyik szereplőjévé. Műveit, műveinek keletkezési körülményeit emberi viszonyok és érzelmek szövik át, amelyekből az utókor sem tekintett, nem is tekinthetett el: barátság, viszály, erőszak, félelem, menekülés, megbecsülés, annak elvesztése, és hosszan sorolhatnánk. Köszönhető ez a vele kapcsolatos források jellegének, amelyekben gazdagon sorjáznak az anekdotikus epizódok. Ennyiben is megáll tehát a párhuzam a plutarchosi nyersanyag s a Galeottóra vonatkozó feljegyzések között. Ráadásul éppen a csattanós kisműfajok – az apophthegma, az apomnēmoneuma, a chria és mások – voltak Galeotto erősségei, miként jól tudja ezt a magyar olvasóközönség a humanista Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyvéből (a továbbiakban *De dictis*). Ezt illusztrálandó álljon itt egy anekdotaszerű, ám valós epizód Galeotto életéből. 1482. május 25-én Petrus Nigri budai domonkos szerzetes Rómában folyamodványt nyújtott be a pápához az alábbi ügyben: egy bizonyos Narni-beli Galeotto, annak fia, Johannes és familiárisa, Matheus Byanko évekkal azelőtt Veszprémben megverte Petrust, aki pedig presbiter és a teológia baccalaureusa volt. Az őt ért méltánytalanságot a szerzetes jogi úton kívánta orvosolni, a féktelen társaságot exkommunikálták, s csupán súlyos pénzbüntetés megfizetését követően

oldozták volna fel. Mindennek azonban nem sikerült érvényt szerezni, mert az érintett személyeket nem találták, ugyanis azok „rejtőzködtek és kóboroltak” („illis utpote latitantibus et vagabundis”). Miután híre jött, hogy Galeotto feltűnt Padovában, az ügy újra napirendre került. Petrus Nigri most kéri a bírság behajtását akár fizikai erőszak alkalmazása árán is.¹

Egy 1468-ból származó forrás Galeotto lényének, tevékenységének másik oldalára vet fényt. A cseh háború kezdetén, amelyet a magyar király eleinte III. Frigyes megsegítésére a husziták ellen vívott, s amelynek végeredménye Morvaország meghódítása lett, Mátyás sürgősen Galeottóért és az udvari csillagászáért, Martin Bylicáért küldetett. Levelében kéri, hogy mielőbb csatlakozzanak hozzá a morvaországi táborban, és felszólítja a pozsonyiakat, hogy haladéktalanul biztosítsanak szekeret és jó lovakat nekik.² Milyen minőségében lehetett Mátyásnak szüksége a táborban Galeottóra? A király kétségtelenül kedvelte őt. Maga is több helyen megemlíti a *De dictis*-ben, hogy Mátyás „mindent felölelő műveltségéért, valamint ízes, tréfás beszédéért” és „erénnyel párosult egyedülálló tudásáért” szerette. Ennek bizonyítékát látja abban is, hogy ő maga azon személyek szűk körébe tartozott, akik saját kezűleg írt leveleket szoktak kapni a királytól. Erre pedig csak benső barátait érdemesítette az uralkodó.³

De a király Galeotto iránti szimpátiájával Janus Pannonius is tisztában volt, így ír egyik levelében:

„Hogy a király tőled kérdezősködik követjárásom⁴ felől: örülök is, nem is. Tudom, nem annyira az eredmények meg az események, mint szellemeségeid gyönyörködtetik, s abban sem kételkedem, hogy szívesebben hallgatja a Te elbeszéléseidet, mint az én viselt dolgaimat.”⁵

1 ■ Fraknoi Vilmos (ed.): *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*, III, Bp., 1902, 279–280. old. Kérdés, hogy a dokumentumban említett Petrus Nigri azonos-e a híres domonkos teológussal, akit Mátyás hívott Budára.

2 ■ Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. Akadémiai, Bp., 1966. 645. old.

3 ■ Galeotto Marzio: *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*, ford. Kardos Tibor. Magyar Helikon, Bp., 1979. Nr. 27, 28.

4 ■ Janus 1465-ös itáliai követjárásáról van szó.

5 ■ Janus Pannonius. *Magyarországi humanisták*, vál., gond., jegyz. Klaniczay Tibor. Szépirodalmi, Bp., 1982. 210. old. (Borókai Iván fordítása.)

Mátyásnak azonban ezúttal, a cseh táborban valószínűleg nem a szellemes társalgóra volt szüksége, hanem az itáliai humanista kevésbé közismert oldalára, orvosi és asztrológiai tudományára. Mindenképpen erre utal, hogy Bylicával, az udvari csillagászzal együtt hívatta őt magához.

A humanista személyiségének, működésének orvosi és asztrológusi, illetőleg általában véve természettudományos vetülete valamelyest mindig is háttérbe szorult az utókor szemében az antik irodalomban jártas, jótollú „irodalmár”-humanistához képest, aki Janus Pannonius barátja, és Mátyás magyar király pártfogoltja. Pedig ilyen jellegű művei legalább akkora, ha nem nagyobb súllyal vannak jelen életművében, mint az e tárgyon kívüli alkotásai. Békés Enikő most megjelent szövegkiadása, amely Galeotto orvosasztrológiai művének, a *De doctrina promiscuának* (Mindenféle tudományokról) teljes szövegét teszi elsőként közzé, egy olyan, hosszú ideje folytatott hiánypótló kutatásnak a betetőzése, amely a narni humanista működésének éppen ezt a homályosabb oldalát tárta föl.

ÉLETE ÉS MAGYARORSZÁGI KAPCSOLATAI

Mielőtt azonban részletesen belefognánk a kötet ismertetésébe, álljon itt röviden Galeotto életrajza és életművének eddigi „sorsa” a magyar kutatásban. 1424 körül született a közép-itáliai Narniban, nemesi családban. Apja, Stefano jegyző volt, annak a művelt városi rétegnek a tagja tehát, amely a humanista mozgalom genezisének közege. 1445-ben, hosszú útkeresést követően, melynek során a katonai hivatással is próbálkozott, már felnőttként kereste fel Guarino da Verona modern szellemű, humanista iskoláját Ferrarában. 1447-ben megérkezett ide az ifjú Janus Pannonius is, és a köztük lévő különbség ellenére életre szóló barátság szövődött közöttük. Janus levelei és versei Galeotto pályafutásának fontos forrásai lettek, egyben kiválóan tükrözik személyiségének alapjegyeit is, hiszen – miként Gabriella Miggiano, Galeotto modern biográfusa írja – „egyfajta eszmei rokonságon túl olyan [...] pszichológiai vonatkozások tárulnak fel belőlük, amelyek Galeotto alakjának emblemikus vonásaivá váltak: nyughatatlan természet, polemikus látásmódja, harapós nyelvezete, valamint testi ereje és hatalmas testalkata”.⁶ Ferrarát követően *in artibus* és *in medicina* (szabad művészetekből és orvostudományból) doktorált Padovában. Élete később elsősorban két itáliai városhoz, Padovához és Bolognához kötődött. Családjával Padova közelében, Montagnanában telepedett le, majd a padovai, később a bolognai egyetemen retorikát és poétikát tanított 1477-ig. Ezt szakították meg magyarországi tartózkodásai, először 1461-ben, majd pedig 1465 és 1472 között. Bizonyíthatóan tett egy nyugat-európai körutat is még az 1460-as évek elején, 1461-es magyarországi tartózkodását követően. S ma már hispániai utazása is valószínűnek tűnik.

Janus barátsága révén Magyarországon igen előnyös helyzetbe került, nem csupán a költő, hanem annak nagybátyja, az esztergomi érsek, Zrednai (Vitéz) János és a király pártfogását, barátságát is élvezhette. Ekkor írta, és Vitéznek ajánlotta *De homine* (Az emberről) című, orvosi (anatómiai) jellegű munkáját, amelyben az emberi test külső és belső részeit mutatta be gyakori nyelvészeti, asztrológiai és fizionómiai kitérőkkel. (Az írást Giorgio Merula támadta később hevesen.) A Vitéz-féle összeesküvést követően jobbnak látta visszatérni Itáliába. Pályafutásában *De incognitis vulgo* (A közönségesen ismeretlen dolgokról, 1477) című műve – melynek egy változatát a magyar királynak ajánlotta – és annak nyomán az inkvizíció általi meghurcoltatása igazi törést jelentett. Bebörtönözték, s bár sikerült kijutnia – ebben Lorenzo de' Medici mellett minden bizonnyal Mátyás is segítette őt –, *persona non grata*-vá vált. Nem kapott nyilvános katedrát, és többé már pártfogókat sem igen talált. 1482-ben és 1484/85-ben újra dokumentált a jelenléte Magyarországon. Ez utóbbi alkalommal Mátyással Badenben találkozott, s nász-

6 ■ Gabriella di Miggiano: „Marzio, Galeotto”, in *Dizionario biografico degli italiani*. Volume 71. Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 2008. 478–484, 478. old. (A részlet saját fordítás.)

7 ■ Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Pal. Lat. 1711. https://digi.vatlib.it/view/MSS_Pal.lat.1711

8 ■ Békés Enikő: *Asztrológia, orvoslás és fizionómia Galeotto Marzio műveiben*. Humanizmus és reformáció. Balassi Kiadó, Bp., 2014. 111–118. old.

9 ■ Manilius: *Astronomicon*, IV.16. „Születve halunk [értsd: ahogyan, amely csillagjegyekben születünk, úgy halunk meg], a vég a kezdetektől függ”. (A recenzió szerzőjének fordítása.) Elemzéséhez lásd Békés: *Asztrológia* (i. m.), 111–118. old. A kódexhez lásd Földesi Ferenc (szerk.): *Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2008. 146. old., Kat. 23 (Földesi Ferenc). Az érem hátlapján egy másik idézet is található, ezúttal Boethiustól: „Superata tellus sidera donat.” (Consolatio Philosophiae IV. 7, „Ki a föld felett győz, / Csillagokat nyer.” Vö. A. M. S. Boethius: *A filozófia vigasztalása*. Ford. Hegyi György, Magyar Helikon, Bp., 1970. 126. old.) Az éremportré értelmezéséhez alapvető: Meller Péter: *Mercurius és Hercules találkozása Galeotto emlékérmén*. *Antik Tanulmányok* 2 (1955), 1–3. szám, 170–180. old.

10 ■ Lásd ehhez részletesen: Békés Enikő: Galeotto Marzio alakja Bonfini Symposion című művében. In Császtray Tünde, Nyerges Judit (szerk.): *Szolgáltatott ajánlom a 60 éves Jan-kovics Józsefnek*. MTA ITI, Bp., 2009. 42–47. old.

11 ■ Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ott. Lat. 501, f. 38r. (https://digi.vatlib.it/view/MSS_Ott.lat.501) Lajos Vayer: *Ritratto sconosciuto di Galeotto Marzio*. Contributo all'iconografia ritrattistica dell'umanesimo italo-ungherese. In: *Galeotto Marzio e l'umanesimo italiano ed europeo. Atti del III convegno di studio, Narni 8–11 novembre 1975*. Centro Studi Storici, Narni, 1983. 199–211. old.

12 ■ Janus Pannonius: *Epigrammata*. ed. Iulius Mayer, sim. add. Ladislaus Török. Fasciculus 1, Textus (Iani Pannonii opera quae manserunt omnia, I). Balassi, Bp., 2006. 224. old., Nr. 380 (= I 139 Tel).

13 ■ Sándor V. Kovács (szerk.): *Janus Pannonius összes munkái / Jani Pannonii opera omnia*. Tankönyvkiadó, Bp., 1987. 157. old., Nr. 370.

14 ■ Budapest, OSzK, Cod. Lat. 301.

15 ■ Commentarius elegans de Matthiae Corvini, Hungariae regis egregie, sapienter, iocose dictis et factis. In *Scriptores rerum Hungaricarum*. Cura et studio Joannis Georgii Schwandner. Tom. I. Vindobonae, 1726. 528–565. old.

ajándékot kért tőle lánya számára. Majd Magyarországra utazott, ahol pedig Báthory Miklós váci püspök vendége volt. 1485-öt követően fejezhette be Mátyásról írt és a trónörökösnek, Corvin Jánosnak ajánlott művét, a *De dictist*. 1490 táján született meg *De doctrina promiscua* (Mindenféle tudományokról) című munkája, melynek fő tárgya az orvoslás, valamint az asztrológia szerepe az orvoslásban (orvosasztrológia), ennek kapcsán pedig a legkülönbébb ismeretekről szól, beleértve a gyógyításhoz szorosan és kevésbé szorosan kapcsolódó területeket (gyógyszerek, mérgek, ellenmérgek, talizmánmágia stb.). E művet Lorenzo de' Medicinek ajánlotta pártfogás reményében, ám ezt valószínűleg nem sikerült elnyernie, s Lorenzo hamarosan meg is halt. Fiával, Giovannival együtt továbbra is Közép-Európában mozgott, a fiú itt is telepedett le. Galeotto 1497-ben halt meg, valahol német vagy cseh földön leesett a lóról.

Galeotto Marzio évtizedekig kapcsolatban állt a magyar udvarral, különféle epizódok őrzik ennek emlékét. Tárgyunk szempontjából érdekes Manilius *Astronomicon* című művének egykor Zrednai (Vitéz) János könyvtárába tartozó kézirata, amelyet a tudós főpap és az itáliai humanista együtt emendált.⁷ Erről Vitéz maga emlékezett meg a kézirat végéhez fűzött bejegyzésében: „legi et emendavi cum Magistro Galeotto. Jo[hannes] Ar[chiepiscopus] Strig[onienensis].” („Galeotto mesterrel olvastam és javítottam. János, esztergomi érsek.”) Beszédes emléke ez az érsek környezetében zajló tudós tevékenységnek, nem utolsósorban pedig a köreiben jelen lévő asztrológiai érdeklődésnek. Manilius, az Augustus-kori költő a zodiákus és az emberi sors összefüggéseit fogalmazta meg. Nagy népszerűségnek örvendő művét 1417-ben Sankt Gallenben fedezte fel Poggio Bracciolini. Miként erre Békés Enikő rámutatott, Galeotto számára Manilius volt az egyik legfontosabb asztrológiai kézikönyv, mottóját is abból vette.⁸ Híres éremportréjának köriratán a következő áll: „Nascentes morimur, finisque ab origine pendet.”⁹ A gondolat jól kifejezi azt a determinista gondolkodást, amely olyannyira jellemezte Galeottót, s amely a *De doctrina promiscua* egyik alapelve is.

Erőteljesebben, ám szándékosan torzítva örökíti meg Galeotto Marzio mint udvari humanista alakját Antonio Bonfini Beatrix királynénak ajánlott *Symposionja*. A kényes erkölcsi kérdéseket tárgyaló háromnapos „asztali beszélgetés” első napjának főszereplői a narni humanista és Geréb László erdélyi püspök. Bonfini célzatosan az epikureus Galeotto torz figuráját rajzolja meg, a testi gyönyörök apostolaként lépteti fel.¹⁰ Hozzáteesszük, hogy az az agónszerű kérdezz-felelek a királyné öccse, Francesco d' Aragona és Galeotto között, amely megelőzi a püspök és a humanista vitáját, talán a *Symposion* egyik legélvezetesebb, legszellemesebb szakasza. Bonfini találékonyan állítja az olvasó elé Galeotto gondolkodásmódját, az őt érdeklő témákat, okfejtésének módszereit, persze mindezt kiforgatva, paródiászerű végeredménnyel.

Galeotto jó barátságban volt az ifjabb Vitéz János püspökkel is, aki Rómában szintén közbenjárt kiszabadításáért az inkvizíció börtönéből. Mátyás talán éppen ezért fogadta vissza kegyeibe az ifjabbik Vitézt – írja maga Galeotto a *De dictis*-ben. Barátságuk jele lehet, hogy a humanista figurája megjelenik a püspök pontificaléjában. Híres könyvfestő, Giovan Pietro Birago keze alól került ki ez a szerkönyv Rómában, s az egyik lapon a szertartás résztvevői között a mester valószínűleg a testes Galeottót ábrázolta.¹¹

A legtöbb emlék azonban, miként szó volt róla, mégis talán Janussal való barátságáról maradt fenn, köszönhetően a hozzá és róla írt verseknek, levelezésük fennmaradt darabjainak. A költő egyik versében Galeottóhoz implicite orvosi minőségében is szól:

„Tu nunc in patria laetum me vivere credis,
cum tamen in dubio sit mihi vita loco.
Nunc fluidus laxa prorumpit sanguis ab alvo,
nunc saevit rapida tertia febre dies.
Si natalis humus nobis tam triste parabat,
hospitium melius non rediisse fuit.
Quodsi te incolumen superi, Galeotte, reseruant,
dimidia videor parte valere mei.”¹²

„Persze, te azt hiszed, itthon vígan töltöm időmet,
Már pedig azt se tudom, holnapig élek-e még.
Löttöd a gyomrom, vér kavarog ki híg ürülékkel,
Harmadnapra emészt gyors lobogással a láz.
Tudtam volna, ilyen nyavalyákkal vár a szülőföld,
Jobb lett volna talán vissza se térni soha.
Óvjon téged az ég minden bajtól, Galeotto,
S félig már magam is újra erőre kapok.”¹³

A magyar kutatás

A magyar kutatás érthető módon mindig is kiemelt figyelmet fordított Galeotto Marzio alakjára, jellemzően az „irodalmár” Galeottóra, a humanistának sokáig kizárólag ezzel az aspektusával foglalkozott. A legnagyobb érdeklődésre számot tartó mű természetesen a *De dictis* volt. Egyetlen kézirat őrizte meg, amely minden bizonnyal Galeotto környezetében keletkezett, s valószínűleg vele került Magyarországra.¹⁴ Ez alapján jelent meg az editio princeps 1563-ban Tordai Zsigmond gondozásában. A II. Miksához szóló előszóból kiderül, hogy a kötet Frangepán Ferenctől, Nyaláb várából került Zay Ferenchez, aki másolatot készíttetett róla Tordainak. A Frangepánok felbukkanása Mátyás-közi kéziratok történetében mindig felveti Corvin János közvetítő szerepének lehetőségét, hiszen felesége Frangepán Beatrix volt. Ráadásul a *De dictist* Galeotto Corvin Jánosnak ajánlotta. Nem kizárható tehát, hogy a kódex a hercegnek szóló dedikációs példány.

A művet újra kiadták Schwandtner *Scriptores*-ében 1746-ban,¹⁵ modern szövegkiadását 1934-ben készítette el Juhász László az általa alapított *Bibliotheca*

Medii Recentisque Aevorum címet viselő sorozatban¹⁶ Galeotto leveleinek (1930),¹⁷ verseinek (1932) és Francesco Filelfo *Sfortiasa* ellen írt invektívájának közzététele után.¹⁸ A *De dictis* a XIX–XX. század folyamán többször is lefordították magyarra, elsőként Barna Ferdinánd (1862)¹⁹, majd Kazinczy Gábor (1863)²⁰. Utóbbi hozzáfűjtötte az 1563-as kiadás II. Miksához szóló előszavát is. 1901-ben Császár Mihály ültette át magyarra a művet.²¹ A legfrissebb fordítás Kardos Tiboré.

A hazai Galeotto-kutatás élén Ábel Jenő monografikus jellegű, nagy Galeotto-életrajza áll.²² A kiváló munka legnagyobb erőnye, s ez teszi ma is érvényessé, hogy rávilágít a kutatás teljes karakterére részleteiben tárva fel a kérdéses pontokat, emellett pedig közöl jó pár, egyébként nehezen hozzáférhető forrást. Számos kérdést tisztáztak már azóta, ám Ábel Jenő anyagkezelése és interpretációja olyannyira organikus, hogy segítségével az olvasó igazán megérti az életmű feltárásának problémáit. Hozzá kell tennünk, hogy a kiváló filológusnak egyáltalán nem volt érzéke tartalmi, kontextuális és stílári kérdésekhez. Pozitívista korának gyermeke volt, ám magyarázhatja-e ez megvetésének mértékét, szemléletének végtelen egyoldalúságát? Galeotto bizonyos műveit mindenesetre teljesen érdektelennek és értéktelennek ítélte. (Ábel így volt egyébként egy másik egykorú, a magyar humanizmuskutatás számára fontos szövegcsoporthal, a corvinák jelentős részével is. Miután 1877-ben megérkezett az a tucatnyi corvina Isztambulból, amelyet Abdul Hamid ajándékozott vissza a magyar egyetemi ifjúságnak – elsőként az 1862-es akadémiai expedíció, Ipolyi Arnold, Kubinyi Ferenc és Henszlmann Imre azonosította őket –,²³ Ábel végezhetette el filológiai értékelésüket.²⁴ Kizárólag a szöveg minősége érdekelt. Nem számolt vele – és nem is tudhatta természetesen –, hogy a szóban forgó kódexek nem Mátyás számára készültek, hanem a piacról szerezték be az akkor hozzáférhető átlagszövegeket egy korábbi magyar tulajdonosnak, valószínűleg Vitéz Jánosnak, aki a saját eszközeivel éppen hogy javítani igyekezett szövegüket kényes filológiai ízlésének jegyében, s a királyi könyvtárba csupán jóval később kerültek be. Ám verdiktjével – és tekintélyével – Ábel „elintézte” Mátyás könyvtárát, innen datálódik az a kijelentés, miszerint a magyar királyi könyvtár tartalmilag értéktelen, hiszen rossz szövegeket hagyományoz. S a gondolat továbbfejlődött: csakis a kulcsin és a reprezentatív érték volt fontos a műveletlen, hadakozó királynak. Ezekkel a közhellyé vált értéktelenségekkel azóta is küzd a kutatás.

Ábel után a hazai Galeotto-kutatás legjelentősebb mérföldköve Juhász László már említett szövegkiadásainak megjelenése volt az 1930-as években. Ezt követően az érdeklődés – legalábbis a publikációk szintjén – alábbhagyott, főként Kardos Tibor érintette Galeotto alakját művelődéstörténeti összefüggésekben, illetőleg közölt egy rövid részletet magyar

fordításban a *De doctrina promiscuá*ból.²⁵ A XX. század derekán Itáliában is elkezdtek foglalkozni a szerzővel. Mario Frezza, Giuseppe Saitta és Eugenio Garin már filozófia- és esztétörténeti szempontból faggatták az életművet. Fontos állomást jelentett a kutatásban az 1975-ben Narniban tartott nemzetközi konferencia, amelynek dolgozatai 1983-ban láttak napvilágot.²⁶ A tanulmánykötetben olvashatók Nagy Zoltán és Szörényi László tanulmányai is, amelyek asztrológiai és filozófiai szempontból közelítették meg Galeottót. Ugyanebben az évben jelent meg Klaniczay Tibor tanulmánya is arról a szellemi környezetről, amely Magyarországon vette körül a humanistát.²⁷ Az ezt követő évtizedekből leginkább Alessandro d' Alessandro, Gabriela Miggiano és Graziella Federici Vescovini neve említhető, akik egyre hangsúlyosabbá tették mágikus, asztrológusi, orvosi oldalára, a háttérben húzódó filozófiai megfontolásokra irányuló figyelmet.

Ezen a ponton kapcsolódott be a munkába Békés Enikő, aki kutatásai középpontjába a *De doctrina promiscuá*t állította, ugyanakkor kiemelten foglalkozott a *De dictis*szel is. Miként maga írja, alapelve Cesare Vasoli – ma már evidensnek tűnő – megállapítása volt, miszerint Galeotto alkotásai is csak korának kontextusában érthetők meg. Egyben pedig követte Gian Mario Anselmi felhívását, aki szerint a megértéshez szövegkiadások, pontosabb forrásmeghatározás, továbbá a kapcsolati hálóra vonatkozó és esztétörténeti kutatások szükségesek.²⁸ Békés Enikő ezen a széles úton indult el, és mélyedt el a későközépkori orvosi, orvosasztrológiai, a mágiára és a fizionómiára vonatkozó irodalomban, fokozatosan feltárva és körülhatárolva, mi is az, ami mindebből érinti Galeottót, ő hol helyezkedik el e tudományok szövevényében. A kutatás első eredményeit tanulmá-

16 ■ Galeottus Martius Narniensis: *De egregie, sapiente, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Ioannem eius filium liber*. Ed. Ladislaus Juhász, BSMRAE, Teubner, Lipsiae, 1934.

17 ■ Galeottus Martius Narniensis: *Epistolae*. Ed. Ladislaus Juhász, BSMRAE, Egyet. Ny., Bp., 1930.

18 ■ Galeottus Martius: *Carmina*. Ed. Ladislaus Juhász, BSMRAE, Teubner, Lipsiae, 1932.

19 ■ Galeotti: *Jellemvonások Mátyás király életéből*. Fordító, Pest, 1862.

20 ■ Galeot Martinus könyve Mátyás király jeles, bölcs és elmés mondasai és tetteiről. Ráth, Pest, 1863.

21 ■ Galeotto Marzio könyve Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondasairól és cselekedeteiről. Ford., bev. és jegyz. Császár Mihály, Lamped, Bp., 1901.

22 ■ Ábel Jenő: Galeotto Marzio életrajza. In: Uő: *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon*. Bp., 1880. 231–294. old.

23 ■ A kódexcsoport jelenleg az ELTE Egyetemi Könyvtárban található. Legtöbbjükről új és részletes leírás készült az OSZK 2018/2019-es corvinakatalógusának katalógusában: Zsupán Edina (szerk.): „Az ország díszére.” A Corvina könyvtár budai műhelye. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2020. A digitális kódexekhez lásd a corvina-honlapot: corvina.hu.

24 ■ Ábel Jenő: *Corvin-codexek*. Értekezések az MTA nyelv- és széptudományi osztálya köréből, VIII/1. Bp., 1879.

25 ■ Kardos Tibor (vál., jegyz., szerk.): *A renaissance Magyarországon*. Magyar klasszikusok. Szépirodalmi, Bp., 1961. 333–335. old.

nyok formájában tette közzé,²⁹ később PhD-disszertációjában összegezte. A munka *Asztrológia, orvoslás és fiziognómia Galeotto Marzio műveiben* címmel jelent meg a Humanizmus és Reformáció sorozat 35. köteteként a Balassi Kiadónál 2014-ben. Ez a koncentrált, ugyanakkor széleskörű feltárómunka alapozta meg a jelen szövegkiadást.

A szövegkiadás a *Micrologus* folyóirat 1998-ban útjára indított könyvsorozatában, a nagy tekintélyű *Micrologus Library*-ben, annak 119. köteteként látott napvilágot. Mind a folyóirat, mind pedig a könyvsorozat óriási területet ölel fel: foglalkozik a középkor tudásának mindazon szegmensével, amely a humanizmuson, a tiszta teológián, filozófián – leszámítva a természetfilozófiát – és a magas képzőművészeten kívül esik, viszont magába foglalja a hétköznapi élet megannyi praktikus tudását.

A kötet felépítése jól áttekinthető, élén mintegy húszoldalas bevezető tanulmány foglal helyet (*Physician or Quack? Two Examples of Paduan Astrological Medicine from Pietro d'Abano to Galeotto Marzio*), ezt követi a szövegkiadás elveiről és a felhasznált kéziratokról, kiadásokról szóló fejezet, majd maga a kritikai kiadás következik (31–313. old.), amelyet névmutató egészít ki.

A mű tartalma – címének megfelelően – rendkívül tarka és szerteágazó. Előrebocsátjuk, hogy a traktátusban az orvoslás és az asztrológia, az égitestek, csillagok, csillagképek befolyása mindvégig összefonódik. A mikro- és makrokozmosz leképezik egymást, minden mindennel összefügg, az égitestek és a szublunáris világ alkotóelemei, jelenségei egymáshoz rendelhetők, bizonyos elemeket pedig mágikus kapcsolat fűz össze. Gale-

otto anyagkezelésének egyik legfőbb szervezőereje, hogy e megfeleltetéseket bemutassa. Ha a vezérszálát, a „tudományos” tartalmat kívánjuk áttekinteni, akkor a gondolatmenet a következőképpen alakul. A sort a névmágiával kezdi, tisztázza, hogy a csillagok, a tulajdonnevek és a sors között összefüggés van: a nevek a csillagok hatására adatnak, s belőlük viseljük egész sorsa kibontható. Majd a gyógyszerekről, a mérgekről és az ellenmérgekről szól. Am nem csupán maga a tárgy érdekli, hanem az anyagok különféle megnevezése is, s ennek kapcsán kalandozik a Mediterraneum és a Kelet orvoslásában. Megismerkedünk a legmértvadbóbb referenciaszemélyekkel, Hippokratésszal, Galénossal, Avicennával és Averroésszal, akikre Galeotto újra és újra hivatkozik, elismerően nyilatkozva róluk, vagy éppen vitatkozva velük. A testnedvek – epe, fekete epe, nyál, vér – bemutatása következik, amelyek szintén égitesteknek vannak alárendelve, minőségüket is azok határozzák meg. Megfigyelhetünk egyfajta törekvést a szerzőnél arra, hogy közönségét különösen érdeklő, „borzongató” témákról írjon, s talán emiatt is tér ki részletesen a másképpen *melancholiának* hívott fekete epe (*atra bilis*) pszichére gyakorolt hatására, az „őrület” állapotára. A fémeket is az égitestekhez rendeli, s ennek kapcsán szól az egyes planéták, valamint a nap és a hold által okozott vagy hozzájuk köthető betegségekről. Sajátos gondolatmenetével egészen a bolygómozgás leírásáig jut el, amelyet a tánc metaforájával szemléltet.³⁰ Különösen érdekesek az orvoslás pszichológiai vonatkozásai, amelyek bűvópatakként itt is, ott is felbukkannak. Ma is érvényes az orvosba vetett bizalom gyógyítóereje, amelyet Galeotto külön fejezetben tárgyal, rámutatva arra is, hogy az érthetetlen idegen szavak használata a tudatlan tömegek szemében tekintélyt kölcsönöz az orvosnak. Ez persze nem változtat azon a tényen, hogy az így születő bizalomból gyógyulás fakadhat. A világot átható nedvességnak három típusát sorolja fel, majd kozmológiai kitérőt csatol gondolatmenetéhez. De szó esik a négy alapelemről, a vízről, a tűzről, a levegőről és a földről. (Galeotto szerint minden anyóka tudja, hogy a világ e négy elemből áll.) Az elemek az egyes testrészekhez rendelhetők. Itt filozófiai kitérőt tesz, s az antik elnevezések mentségére (víz – Neptunus, tűz – Vulcanus stb.) azt a kereszténység körében meghonosodott magyarázatot hozza fel, hogy az isteni elmében található ideákat az antikvitás istenekként tisztelte, és nevezte meg. Galeotto a tüzet emeli ki a négy elem közül, hiszen ez a szerelem és szeretet megfelelője is: ezek az érzések meleget okoznak az élőlényekben. Később szó esik a férfivá változott nőkről és a szeretkezésről. Ezt követően szerzőnk behatóan foglalkozik a légzés mibenlétével, majd áttér a számmissztikára és bizonyos asztrológiai ábrázolások mágikus erejére. A munka második felében figyelme egyre inkább a kozmoszra és az égre vetül. Értekezik a kilenc szféráról, a tizenkét csillagképről, az idő

26 ■ Galeotto Marzio e *L'umanesimo Italiano ed Europeo*. Atti del convegno di studio, Narni 8 – 11 novembre 1975. Centro di studi storici di Narni, Narni, 1983.

27 ■ Tibor Klaniczay: L'ambiente intellettuale di Galeotto Marzio in Ungheria. In *Miscellanea di studi in onore di Vittorio Branca*, Leo S. Olschki, Firenze, 1983. Vol. 3, 545–555. old.

28 ■ Békés Enikő: *Asztrológia, orvoslás és fiziognómia Galeotto Marzio műveiben*. Humanizmus és reformáció. Balassi Kiadó, Bp., 2014. 16. old.

29 ■ A teljesség igénye nélkül lásd például Enikő Békés: La metafora „medicus-Medici” nel *De doctrina promiscua* di Galeotto Marzio. *Camoenae Hungaricae* 3 (2006), 29–38. old.; Enikő Békés: Medical Astrology in Galeotto Marzio's Treatise Dedicated to Lorenzo el Magnifico. In: A. Steiner – Weber (ed.): *Conventus Neo-Latini Upsaliensis: Proceedings of the Fourteenth International Congress of Neo-Latin Studies*. Brill, Leiden, Boston (MA), 2012. 211–219. old.; Békés Enikő: Scientia sexualis és hercegi kultúrpolitika: egy szövegkiadás tanulságai. In: Kecskeméti Gábor, Tasi Réka: *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28. Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012. 63–77. old.; Uő: Orvosi asztrológia Galeotto Marzio *De doctrina promiscua* című művében. *Orpheus noster* 5 (2013) 4. szám, 7–16. old.

30 ■ A fejezetet magyar fordításban közli Kardos: *A renaissance Magyarországon*, 333–335. old.

jelzésében és mérésében játszott szerepükről, arról, hogy a csillagok állása miként vetíti előre, s teszi megjósolhatóvá a horoszkópok révén az időjárási körülményeket, a várható termést és általában az emberi közösség életének alakulását. Még az órákat is a bolygók uralják, s ezeknek megszabott tevékenységeik vannak. Alljon itt egy példa erre:

„Iuppiter órájában igen üdvös útnak indulni, hercegeket meglátogatni, házasságokat és menyegzőket elrendezni, vetni, fát ültetni vagy oltani, előkelőkkel és királyokkal kereskedni és építkezésekbe fogni. Továbbá Juppiternek ebben az órájában javasoljuk az orvosság bevételét, az érvágást, szintúgy a gyógyszerkeverést és a lekvárfőzést. De szigorúan tiltjuk a nagyon meleg fűszerek – mint a bors, a fahéj, a szegfűszeg és más ilyesmit – bevételét, hasonlóképpen a tüzes dolgokkal való foglalkozást, mivel a tűztől ekkor óvakodni kell, hiszen nem ok nélkül tulajdonította a villámot Iuppiternek az antikvitás.”³¹

Galeotto külön fejezetet szentel a víznek. Ez a szakasz igazi kultúrtörténeti csemege, szerzője olyan sok szempontból közelíti meg a tárgyat, és annyi érdekességet sorol fel. A vízről áttér az apályra és dagályra, hogy aztán teljes egészében a Holdnak szentelje figyelmét. Az utolsó fejezetek pedig szinte asztrológiai kézikönyvként szolgálnak, kiegészülve szűkebb értelemben vett csillagászati tudnivalókkal is. A mű bázisát az antikvitás tudása képezi, Galeotto első sorban ebből a perspektívából beszél, ugyanakkor kitűnik törekvése arra, hogy anyagát krisztianizálja, ahol lehet, az ókori pogány jelenségeket valamilyen érvényes magyarázattal tegye a kereszténység számára is emészthetővé. Ilyen magyarázattal találkozunk a világ alkotóeleminek megnevezése kapcsán, de az *interpretatio Christiana*t alkalmazta a Múzsák esetében is, akik szerint az Istentől érkező inspirációk. Mindez azonban valóban csupán a váz, amely körül végtelen gazdagságú ismeretanyag alkot tarka szövevényt.

Miként említettük, Galeotto szövegének ez a legelső teljes kiadása. (Korábban csupán Mario Frezza tett közzé belőle bizonyos részeket olasz fordítás kíséretében 1949-ben.) Egyébként pedig a legelső olyan kiadás, amely mindkét ismert kéziratot, a firenzeit (F)³² és a vatikánit (V)³³ is figyelembe veszi, még akkor is, ha – miként Békés Enikő megállapítja –, a vatikáni szöveg a firenzei másolata lehetett. Az editio princeps (1548, E szigla)³⁴ kizárólag a firenzei kéziraatra épült, az azt követő kiadások pedig kivétel nélkül az editio princepsét tették újra közzé. A szövegtest integer voltát tekintve egyetlen, noha nem jelentéktelen különbség mutatkozik a fennmaradt kézirat(ok) és a nyomtatott kiadások között. Már az editio princeps sem hozta – talán (Szörényi Lászlótól kölcsönözve a terminus technicust) delfinológiai megfontolásból a homoszexuális vonatkozások miatt – a *coitus*ról szóló részt a XIX. fejezetben.³⁵ Jelen kiadás természetesen már tartalmazza. A kiadás alapszövegét továbbra is a firenzei kézirat képezi, ám

meg kell jegyeznünk, hogy a központosítás és a tagolás nagyon sok mindent átemel az editio princepsből. Az apparátus két részre oszlik, egyfelől a Galeotto által jelzett antik, keresztény és arab szerzőktől vett idézetek pontos *locusait* találjuk meg benne, majd pedig a szövegkritikai rész következik. Az antik szerzők nevét legtöbbször a főszöveg is jelzi, ám bizonyos esetekben ennek ellenére sem volt fellelhető az idézett részlet, amennyiben nem szószertinti idézésről, esetleg eleve téves attribúcióról volt szó.

Békés Enikő elismerésre méltó óvatossággal bának a firenzei kézirat szövegével, és valóban csakis a szükséges javításokat hajtja végre. A munkát segíthette, hogy a firenzei kézirat is gondos, korrigált szöveg. (Nem kizárt, hogy a dedikációs példányról van szó, amely a szerző felügyeletével készült. Az ilyen kéziratok különösen értékesek a szöveg hagyomány szempontjából. Említést érdemel, hogy a XV. századi magyar humanizmus számos ilyen kitűnő szöveggel büszkélkedhet, hiszen jeles humanisták ajánlották fel, küldték el műveiket a felügyeletükkel készült kódexek formájában mindenkinek. Nagyon figyelemre méltók ilyen – szövegkritikai – értelemben Marsilio Ficino Budára küldött munkái, de a Bartolomeo Fonzio összes műveit tartalmazó corvinát is említhetnénk.³⁶ Ezek a kódexek az adott szerzők műveinek szöveg hagyományában kiemelt helyet foglalnak el, sokszor annak alapját képezik.

31 ■ „Iovis hora iter arripere, principes visere, matrimonia, nuptiasque contrahere, sementem facere, arborem plantare, aut inserere, cum optimatibus regibusque negotiari, aedificia incipere optimum est. Praeterea hac Iovis hora medicamen sumere, sanguinem minuere, medicinas simul miscere electuariaque conficere suademur. Sed odorama nimis calida, ut piper, cinnamum, gariophyllum et alia huiusmodi sumere, nec non res igneas tractare, cum ab igne tunc maxime cavendum sit, non enim sine causa Iovi fulmen tribuit antiquitas, penitus prohibemur.” Marzio 2024, 177., XXV. c. A főt közölt részlet a recenzio szerzőjének fordítása.

32 ■ Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 52.18.

33 ■ Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Ottob. Lat. 1838.

34 ■ *Libre de doctrina promiscua*. L. Torrentinus, Florentiae, 1548.

35 ■ A részletet Békés Enikő máshol részletes elemzésnek vetette alá. Lásd Békés: *Scientia sexualis* (i. m.).

36 ■ Ezek a corvinák a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekben találhatók. Lásd hozzájuk részletesen: Zsupán Edina: *Laudatio principis. A wolfenbütteli corvinák*. Humanizmus és reformáció. HUN-REN-BTK Irodalomtudományi Intézet, Bp., 2024.

37 ■ Lásd pl. Békés Enikő: *Physiognomy in the descriptions and portraits of King Matthias Corvinus. Acta Historiae Artium* 46 (2005), 1–4. szám, 50–98. old.; Mátyás király ikonográfiája. In: Farbak Péter et al. (szerk.): *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a magyar királyi udvarban (1458–1490)*. BTM, Bp., 2008. 215–216. old.; *The Physiognomy of a Renaissance Ruler. Portraits and Descriptions of Matthias Corvinus, King of Hungary*. VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2009.; Ritratti „all’antica” ed emblemi di Mattia Corvino. In: Péter Farbak et al. (a cura di): *Mattia Corvino e Firenze: Arte e Umanesimo alla Corte del Re di Ungheria*. Giunti, Firenze, 2013. 148–151. old.

Ilyen lehet Galeotto szóban forgó firenzei kézírata is.) A kritikai apparátus mindvégig jelzi F saját, egykorú javításait. A fennmaradó hibák többnyire egy-egy szó elírására, betűk vagy szótagok kihagyására, grammatikai következetlenségekre korlátozódnak. Ezek egy részét javította az editio princeps, ám Békés Enikőnek minden esetben mérlegelnie kellett utóbbi javításait, s döntést kellett hoznia arról, hogy elfogadja-e őket. Az apparatus criticus ezt a folyamatot is tükrözi. Ugyanakkor, mivel mind a vatikáni kézirat, mind pedig az editio princeps a firenzei kézírattól függ, variánsaikat csakis akkor tünteti fel, ha azoknak lényegi, jelentésmódosító szerepük van, vagy a nyelvtani struktúrát változtatják meg. Nagyon helyes az az eljárása, hogy az egyenes idézeteket a Galeotto által követett formában hagyja, s a mai kiadásokban található eltéréseket az apparátusban hozza. A nagy figyelemmel végrehajtott korrekciók szépen kisimítják a firenzei kézirat szövegét, s összességében megállapíthatjuk, hogy kompakt, jól érthető, világos szerkezetű, áttekinthető, nagyon jól használható kiadás született.

A tömör, ugyanakkor rendkívül informatív bevezető tanulmány célja, hogy bizonyítsa: Galeotto Marzio orvosi-asztrológusi felfogása alapvetően a híres padovai orvosprofesszor, Pietro d'Abano (1257 k. – 1316 k.) műveire és nézeteire vezethető vissza. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a feladat, a tudományos és eszméletörténeti előzmény meghatározása még annak ellenére sem volt könnyű, hogy d'Abano hatását már korábban is feltételezték. A nehéz, vegyes tartalmú szövegben különös kihívás volt „rendet tenni”, átlátni súlypontjait és megtalálni azokat a fő erővonalakat, amelyek elvezettek a kapcsolat igazolásához. A szerző konklúziója szerint a *De doctrina promiscua* d'Abano legfontosabb munkái, a *Conciliator* és a *Lucidator* témáit tárgyalja, ám következtetlenül, önkényesnek tűnő elrendezésben. A dolgozat azonban sokkal több e kapcsolat bizonyításánál, hiszen mindeközben feltárul az a szellemi hagyomány – beleértve az antik és az iszlám előzményeket is –, amelyből először d'Abano, majd pedig Galeotto tudományos (eszme)rendszere táplálkozott. D'Abano munkásságát az arisztotelészi természetfilozófiára, a galénoszi testnedv-elméletre, valamint az iszlám asztrológiai és orvosi szerzőkre alapozta, asztrológiai alapon közelítve meg az orvoslást. Az ő nyomában így tett Galeotto is, a világot egységként fogta fel, amelyben a mikro- és makrokozmosz jelenségei összefüggnek, folyamatos kölcsönhatásban állnak egymással. A mágia jegyében alkalmazott talizmánok, a fiziognómia, a chiro-mantia, azaz mindaz, amivel Galeotto kitüntetett figyelemmel foglalkozott, ebbe a működési rendbe illeszthető: olyan módszerek, amelyek közvetítik a makrokozmosz, az égitestek üzenetét, erejét és hatását. A jó orvosnak pedig mindezzel tisztában kell lennie, különben nem orvos, csak kuruzsló. Pietro d'Abano maga is ezt vallotta, a *medicus*nak mind a

természetfilozófiában, mind pedig az asztrológiában jártasnak kell lennie.

Békés Enikő a *De doctrina*, a *De dictis* és a *Chiro-mantia perfecta* alapján arra következtet, hogy a humanista számára a fiziognómia tana különösen fontos volt, a kozmosz és az emberi természet interakciójáról vallott nézeteinek központi elemét képezte. Röviden: az asztrológia az egyes embernek nem csupán a belső tulajdonságait, hanem a külső megjelenését is meghatározza. Az elmélet hosszú tradícióba ágyazódik, már a babilóniai *omina*-irodalomban fellelhető volt, és az iszlám hagyomány közvetítésével jutott el a nyugati egyetemekre. A szerző/szövegkiadó szerint Galeotto műve azért is figyelemre méltó, mert egyedülálló részletességgel mutatja be a születési időpont és a külső megjelenés kapcsolatát. Példákkal igazolja, hogy a legfőbb forrás itt is Pietro d'Abano, tágabb kontextusban pedig a padovai természetfilozófiai iskola. A padovai professzor az asztrológia és az ember tulajdonságainak kapcsolatát az orvoslásban kamatoztatta úgy, hogy kiegészítette Galénosz testnedv-elméletével, amely szintén azt hirdeti, hogy a testnedvek befolyásolják az ember erkölcsi tulajdonságait, temperamentumát (*complexio*) és külső megjelenését. A testnedvekre viszont az égitestek és konstellációik vannak hatással, s mindez megmutatkozik a személy külső sajátosságában is. A két elmélet bonyolult szövevénye sajátos orvoslási módszert eredményezett, amelyet d'Abano nyomán Galeotto is követett. Békés Enikő ugyanakkor feltételezi, hogy d'Abano nézeteit Michele Savonarola *Speculum Physionomie* című műve közvetítette. A három szerző közötti kapcsolatot szövegyszerű példákkal is igazolja. A tanulmány gondolatmenete szerint mindez jól jelzi, hogy Galeotto milyen szoros kapcsolatot feltételezett test és lélek között. Közismert, hogy éppen emiatt került az inkvizíció elé is, hiszen tudományos meggyőződése szerint a lélek nem létezhet a test nélkül. Egyébként Pietro d'Abano is hasonló sorsra jutott, nézetei miatt többször is bebörtönözték, börtönben halt meg. Békés Enikő a fiziognómia korabeli szerepével, „működésével” Galeotto-kutatásain kívül is sokat foglalkozott. A diszciplína megismerésével olyan alapvető kulcs került a kezébe, amely nélkülözhetetlen a kor szakportréművészetének pontos értelmezéséhez, az alkotásokban kódolt üzenetek megértéséhez. Ezen a téren különösen a Mátyás-portrék feltárása köszönhet sokat dolgozatainak.³⁷

A bevezető tanulmány egyik fontos konklúziója, hogy Galeottonak a skolasztikus arisztotelészi hagyományt tükröző világnézete és munkamódszere alátámasztja azt az egyre plasztikusabban körvonalazódó megfigyelést, miszerint a platonizmust tudatosan újrafelfedező és favorizáló XV. században az arisztotelészi hagyomány is erőteljesen tovább élt.

Békés Enikő a bevezető tanulmányban csak egyetlen mondat erejéig tér ki a *De doctrina promiscua* szövegalkotásának egyik sajátosságára, amellyel más munkáiban behatóan foglalkozott, s amely abban áll, hogy Galeotto a tudományos prózában klasszikus szerzőktől vett idézeteket citál, orvosi, orvostörténelmi megfigyeléseit újra és újra antik szerzőktől vett részletekkel támasztja alá.³⁸ (Emellett keresztény szerzőktől, egyházatyáktól és skolasztikusoktól vett idézetek, valamint bibliai citátumok és arab szerzőkből vett részletek is helyet kapnak, ám jóval kisebb mértékben. Az arabok közül Avicenna és Averroës a legfőbb forrás.) Ezek szó szerinti, egyes idézetek, mint említettük, legtöbbször a hivatkozott szerző nevének megjelölésével. Nem a jól ismert humanista szövegalkotásról van itt szó tehát, melynek során az ókori alkotók fordulatai a humanista szerző természetes „szókincsét” képezik, amelyből szabadon válogat és konstruál, hanem kiemelt, pontos hivatkozásokról. Ennek a szöveghasználati technikának mindenképp hangsúlyozandó eleme, hogy az idézett szerzők igen gyakran nem tudományos alkotók, hanem szépírók, főként költők. Békés Enikő magyarázata szerint ezek „mintegy humanista pecsétként lépnek dialógusba a *De doctrina* kontextusával, hitelesítő lenyomatként az orvosi, asztrológiai fejtegetéseken.”³⁹ A fontos megállapításhoz hozzá kell fűznünk, hogy az antik idézeteknek akár még nagyobb szerep is tulajdonítható a szövegformálás szempontjából. Úgy tűnik, mintha Galeotto egyenesen szövegstrukturáló elemként használta volna őket, azaz körük rendezve tárgyalta volna a tudományos anyagot. Ez a lépés tükrözi azt a humanista esztétikai attitűdöt, miszerint az antik alkotások – méghozzá elsősorban a költői művek – a világ és az ember legmagasabb szintű és legigazabb megismerésének útját jelentik. Ilyen értelemben tehát nem vált el egymástól tudomány és költészet, a költői szövegek ugyancsak a tudás hiteles forrásai voltak. Amikor Galeotto a világot átható nedvesség három típusát a három Párkának felelteti meg, érzékelteti, hogy ezt a költők nyomán teszi, akik égből kapott bölcsességükkel („poetarum coelitus data sapientia”⁴⁰) fogalmazták meg mindezt a Párkák mítoszával. Érdekes megfigyelni fejezetről fejezetre azt a folyamatot, ahogyan a „tudományos” szöveg „irodalmivá” fordul, onnan érvel, majd pedig visszatér a tudomány világába. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor azt is, hogy a *De doctrina promiscua* teljes anyagát, mindazt, amit tárgyal, túlnyomórészt az antikvitásból veszi, az antik költői citátumok tehát teljes természetességgel kapnak helyet a tudományos munkában.

S említenünk kell pusztán a stílus erejét. Ez a szempont, a nyelvi megformálás szépsége nem hagyhatta hidegen. A narni mester nagyon szépen ír latinul. Ezt akár a Mátyás királyról szóló könyvecskéjében is megfigyelhetjük, de a *De doctrinában* is. Beszédeselek a szövegkiadás bevezető tanulmányában hozott pél-

dák: ezekben Galeotto nem tett mást, mint válaszként átfogalmazta d’Abano, illetőleg Savonarola díszítetlen, felsorolásszerű latinját. De a szöveg és a stílus kvalitásáról árulkodik az is, hogy bár tudományos prózáról van szó, Galeotto szövege a tartalom és a gondolatmenet bonyolultsága ellenére jól érthető. (Ez természetesen a szövegkiadót is dicséri.) A *De doctrinában* a beszűrt egyenes költői idézetek alkalmazása arra, hogy időről-időre váratlanul megemelve a szöveg stílusát, a költői nyelv erejét vigyék bele. A fokozatos stílus emelkedést (*climax*) nagyon jól megfigyelhetjük például a fémekről szóló fejezetben, amelyet Kardos Tibor magyar fordításban közölt.⁴¹ A fejezet vége felé haladva a nyelvhasználat észrevétlenül megváltozik, a tudományos próza átadja a helyét az „irodalmi” nyelvnek, s a gondolatmenet a bolygó táncának szép metaforájával zárul, ebben éri el csúcspontját. A stílus emelkedést az egyre sűrűsödő idézetek is nagyban segítik. Mindez esztétikai szinten járult hozzá a mondanivaló érvényességéhez, növelve a meggyőzőerőt, és korszerűvé téve a nem magától értetődően közkeletűségnek örvendő tartalmat. (Itt kell megjegyeznünk, hogy a korszakban az asztrológia megítélése is ellentmondásos volt.)

Hogy a stílus szempont Galeotto esetében valóban releváns lehetett, azt a latin nyelvvel kapcsolatos nézetei is indokolják. Még ha nem is nevezhető nyelvteoretikusnak, vitathatatlan, hogy érdeklődött a latin nyelv megújításának s a helyes latinságnak a kérdései iránt, mi több, a latinitás nagy harcosa volt. Közismert, hogy a humanisták többsége a quattrocento Itáliájában a görög kultúra és nyelv bővítésében élt, úgy vélték, a görög ismerete nélkül latinul sem lehet igazán jól tudni. Akadtak azonban olyanok is, akik nem osztottak e csodálatban, attól tartva, hogy a görög nyelv nagy befolyása az újrafelfedezett és megtisztított latin kárára lesz. Galeotto is e tiszta latinság védelmezői közé tartozott. Részben ez állt a háttérben híres polémijának Francesco Filelfoval, a görög nyelv egyik legjelentősebb propagátorával. E védelmező attitűdnek a *De doctrina promiscuában* is számos helyen megtalálni a nyomát. Rögtön a prefáció végén olvassuk:

38 ■ Békés: *Asztrológia*, 55–57. old.; Antik idézetek szerepe a humanista olvasási és szövegalkotási gyakorlatban. *Ókor* 20 (2021), 2. szám, 55–62. old.; The role of ancient quotations in humanist practices of reading and text creation. *Camoenae Hungaricae* 8 (2023), 31–44. old.

39 ■ Békés: *Antik idézetek*, 56. old.

40 ■ Marzio 2024, 120., XVI. c.

41 ■ Kardos: *A renaissance Magyarországon*, 333–335. old.

42 ■ „Unum tamen in huius sermonis fine admonemus, propter rerum varietatem, quae in libro est, coacti sumus nonnullorum testimonio uti, quorum interpretes minime idonei sunt in lingua Latina, coactus sum verba quaedam mutare, ne aliquid insertum non Latinum.” Marzio 2024, 38. old., Praef.

43 ■ Szőrényi László: Galeotto filozófiai értekezéseinek antik forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények* 86 (1982), 46–52, 48. old.

44 ■ A metaforával Békés Enikő behatóan foglalkozott. Lásd pl. Békés: *La metafora* (i. m.); Békés: *Asztrológia* (i. m.), 143–155. old.

„Ennek a szövegnek a végén mégis egy dologra felhívjuk a figyelmet: a könyvben fellelhető dolgok sokfélesége miatt arra kényszerültünk, hogy számos olyan mű tanúbizonyságával éljünk, amelyek fordítói igen kevésbé voltak jártasak a latin nyelvben, s így kénytelen voltam bizonyos szavakat megváltoztatni, *nehogy bármi nem latin bekeverüljön a szövegbe.*”⁴² (Kiemelés tőlem, ZSE.)

A szerző mindenekelőtt a görög szavakkal és a grécizmusokkal szemben szigorú, az arab eredetű kifejezésekkel szemben jóval megengedőbb, miként erre Szörényi László rámutatott.⁴³

Ugyanakkor az ilyen jellegű közvetlen utalások ellenére is kevésbé szokás hangsúlyozni, hogy Galeotto művén, a felhasznált forrásokból merített tételek interpretációján nagyon erős nyomot hagyott a humanista szövegkezelés alpművelete, a filológiai vizsgálat. Vitathatatlan, hogy elsősorban természet-tudományos, azon belül pedig orvosi témákat tárgyal, ám megközelítésmódját, a felhasznált szerzők szövegeinek elemzési metódusát, s ebből következően esetenként saját argumentációját is a filológia eszköztárából veszi. A IX. fejezetben például Avicenna bizonyos tévedéseire kíván rámutatni, s az olvasó meglepődve tapasztalja, hogy ezek a tévedések valójában megfogalmazásbeli, szóhasználatot érintő egyenetlenségek és következtetlenségek. Galeotto filológusként, bámulatos akribiával hasonlítja össze az egyes Avicenna-helyeket egymással és másoktól vett *locus*okkal. Mindeközben pedig újra és újra alkalmat talál arra is, hogy az antik irodalomra vonatkozó, esztétikai jellegű megjegyzéseket tegyen. Ebben a fejezetben például Senecáról és Lucanusról fejt ki véleményét, s egy kérdésben Quintilianusról is. Máshol a *fabulákkal* foglalkozik, a fő tárgyat illetően csakis azért, hogy bemutassa az elalvás megkönnyítésében vagy éppen megnehezítésében játszott szerepüket, de ennek kapcsán általában is bemutatja a *fabula* „irodalomelméleti” mibenlétét (XXI. fejezet).

Ugyancsak figyelemre méltó, hogy tisztában van a fordítás szövegtorzító szerepével, s ebből következően az értelmezés nehézségeivel, a pontatlanságok tisztázása során újra és újra megemlíti ezt a lehetőséget, s állást is foglal egy-egy fordító megoldásaival kapcsolatban. Továbbá minden esetben izgalmas figyelemmel kísérni munkamódszerét, a folyamatot, ahogyan megközelít és tisztáz egy problémát. A mű maga is nyelvi kérdésből indul ki, az előszóban Galeotto etimológiai levezetését adja Lorenzo de' Medici nevének. Miként majd az első fejezetben kifejti, a nevek „coelitus”, azaz égből kapottak, s determinálják viselőjük sorsát. A szerző ezt a tudományos tételét természetesen Lorenzo dicsőítésére használja fel. Hátterében az orvos-uralkodó régi metaforája húzódik.⁴⁴ Az uralkodókkal egyenrangú Lorenzo a politikai fo-

lyamatokat orvosként gyógyítja Itáliában, erre predestinálja neve, hiszen a 'Medici' 'orvos'-t jelent. Keresztneve pedig a 'babér' (laurus) szóból vezethető le, amely növény több más előnyös tulajdonságai mellett a háborúk és a művészetek hőseinek homlokát szokta díszíteni. A névetimológia jelentette tehát a felütést Galeotto számára, s ez általában véve is egyik alpmódszere volt a tudományos kérdések vizsgálatában.

A *De doctrina promiscua* mintaszerű latinítása már önmagában is a horatiusi *utile* és *dulce* egységének igényét idézi fel az olvasó számára, de emellett Galeotto annyi apró érdekességgel gazdagította, élénkítette a szöveget, hogy a mű a tudományos értekezésen túl a szórakoztató olvasmány olvasatát is felkínálja. Kis, sokszor anekdotaszerű egységek sora formálja az orvosi tartalmat. Ez utóbbi pedig – időnként az az érzésünk – mintha csak ürügy lenne számára, hogy a legkülönbözőbb tárgyakról kifejttesse gondolatait. A frissen közzétett szöveg most lehetőséget kínál mindezek kiaknázására, további elemzésekre, új vizsgálati szempontok bevonására. Nem utolsó sorban azért, mert olyan praktikus dolgok is helyet kapnak benne, amelyek a hétköznapi élet szférájába tartoznak, és amelyekről általában kevesebb szó esik. (Csak egyet említve, olvashatunk például a hangszerekről, azok működéséről is.) S miként láttuk, a *De doctrinában* a nyelvi szempont sem elhanyagolható, sőt a mű esztétikai tekintetben pedig egyenesen kiaknázásra vár.

A *De doctrina promiscua* szövegkiadása mindenképpen megkoronázza azt az úttörő, hiánypótló és monografikus eredményű munkát, amelyet Békés Enikő a Galeotto-kutatás terén kifejtett. Sikerként újra a tudományos diszkurzus részévé tennie a magyar humanizmus e meghatározó alakjának életművét és megteremtienie minden további kutatás kiindulópontját. ▢